

I. ХОЛАС

Проф. Др. Іван Холас Phd, старший науковий співробітник Інституту правових наук Центру дослідження суспільних наук Угорської Академії Наук (Будапешт), гість-професор Суспільно-політичного факультету Сілезького університету (Опава)

**РОЗВИТОК УГОРСЬКОЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В ЗАКАРПАТТІ
ВІД ПОЧАТКУ УГОРСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ДО 1867 РОКУ**

У сучасному європейському розумінні заснування своєї держави угорська історична свідомість і публічно-правова традиція пов'язує з іменем Іштвана I з династії Арпадів, якого згодом було зачислено до ліку святих і який став званою історичною постаттю як Іштван Святий. Заснування держави, звісно, було процесом, коріння якого сягає до часів приходу угорців у Центральну Європу, тобто до часів, коли угорці віднайшли свою батьківщину. Протягом 200 років угорським володарям вдалося створити доволі авторитетну державу, межі якої визначалися на сході та півночі карпатськими горами, на півдні – Південно-східною європейською низиною, а на заході – Адріатичним морем. У цьому державному утворенні, незалежно від свого етнічного походження, опинилася і та вся людність, яка у ті часи населяла південні схили Карпат.

Територія сучасного Закарпаття являла собою південно-східний регіон Угорського Королівства з етнічно дуже гетерогенним населенням. Поза тим з точки зору центральних органів влади ця територія вважалася віддаленим і бідним краєм, який на відміну від розташованої у південно-західній частині держави автономної Хорватії-Славонії, або від не просто суб'єкта зі спеціальним статусом, а майже незалежної Трансильванії, не мав будь-якого спеціального статусу, тобто був цілком інтегрованою частиною держави. Звісно, це проявлялося у побудові структури органів державної влади та судової системи в цьому регіоні. Повсякденна практика їх діяльності також не відрізнялася від загальнодержавної. Певна специфіка була пов'язана хіба з уже згаданими особливостями периферійності та етнічного характеру.

Початок суддівської організації у середньовіччі

Найважливішою датою заснування держави є 1000 рік, коли Іштван I з роду Арпадів безпосередньо від римського папи отримав корону¹. Король Іштван та його нащадки вирішили не тільки прийняти християнство західного обряду, а й мали намір зорганізувати молоду угорську державу, в якій вже тоді проживало багато етносів відповідно до тогочасних європейських взірців. Державотворення стосувалося багатьох сфер, у тому числі значною мірою – і церковних справ. В ці часи було закладено також і основи угорської середньовічної судової системи. Звісно, не все пов'язано тільки з іменем Іштвана I. З його нащадків особливо Ласло Святий, Калман Книжник, Ондраш II і III та Бела IV досягали вагомих результатів на державотворчій ниві. Представники італійської династії Анжу, які володіли угорською короною після вимирання Арпадів, також зробили багато для того, щоб тогочасна Угорщина функціонувала подібно до європейських держав.

На початку середньовічної державності той притаманний для феодалізму поділ, відповідно до якого судочинство у справах різних суспільних станів здійснювали різні суди, тільки зароджувався. Такий поділ відбувся з утворенням становості та розбудови станової держави, але затим був характерним для угорського розвитку аж до модерних буржуазних часів. Із зміцненням становості сформувалися окремі юридичні інститути церковників, дворянства, міщан та кріпосних, а в окремих сферах – правовідносин та їх окреме право².

Для часів Святого Іштвана і його безпосередніх нащадків таке відокремлення ще не було характерним. У ці часи король був не тільки найважливішим проводирем, але й головною суддею держави. Королівське судочинство відбувалося у королівському дворі, тобто в курії (Kúria – від лат. *Curia* – угорська назва місця, інституту, де здійснюється найвища влада, що використовувався та й нині знову використовується як назва вищої суддівської інстанції). Ця архаїчна назва тільки в 1949 р. була замінена на Верховний Суд, а з 1 січня 2012 р., відповідно до нового Основного Закону Угорщини, для найвищої судової інстанції було відновлено назву *Kúria*). В ті часи королівський двір завжди слідував за переміщенням короля в державі, тому в того-

часній Угорщині не існувало королівського суддівства, прив'язаного до певного місця. У період перших трьох століть державності найчастіше королівській двір знаходився в містах Естергом, Секешфегервар, Буда. У зв'язку з тим, що король в результаті своєї зайнятості не мав можливості особисто займатися суддівством, у цих функціях його все частіше замінювала спеціальна посадова особа, у певному розумінні заступник короля. За угорською традицією назва цього інституту-посади – *надор* (латинська назва *Palatinus*). Ця посадова особа вже в ті часи мала також і власні, тобто не делеговані королем повноваження щодо здійснення правосуддя над людом королівського двору. А Золота булла 1222 р., в якій були встановлені права дворянства наділила надора повноваженням для здійснення правосуддя над всіма людьми держави. Винятком були тільки справи, які стосувалися обезголовлення (страсти) та розорення (позбавлення) майна, оскільки вони могли бути завершеними тільки з відома короля³.

Починаючи з XIII ст. надор здійснював судочинство не тільки в королівському дворі, але й у провінціях також. З остаточним формуванням самостійного надорського судочинства суддівські функції у королівському дворі став здійснювати придворний жупан (угорська назва – *udvarispán*), який незабаром набув статусу державного судді (лат. – *judex curiae regiae*). Перебуваючи при королівському дворі, державний суддя мав юрисдикцію щодо будь-яких справ, а справи, які ним були розпочаті при перебуванні в королівському дворі, він міг завершити будь-де.

Найважливішим органом судочинства в провінціях були ті суди, які сформувалися при жупанатах (угорська назва – *várispánság*), якими керували комітатські жупани (угорська назва *megyésispán*, лат. – *comes comitatus*), які були повноважені вирішувати справи населення жупи. В кожній жупі крім жупана діяли також ще два королівські судді (лат. – *judex regius*).

У XIII ст. з'являється Комітатський суд (угорська назва – *vármegyei törvényszék*, лат. – *sedes judiciaria*), який з часом став найважливішим дворянським судом феодальної ери. Через це дворянство отримало право на участь у судочинстві у тих справах, які їх стосувалися. У цей період вже формуються самостійні суддівські компетенції вільних королівських міст. Серед міських привілей першим і найважливішим привілеєм було саме право на вільний вибір судді. Суддя (лат. – *judex*) мав право приймати рішення у спірних питаннях, що виникали між мешканцями міст (містянами). Судочинство суддя здійснював колегіально спільно з присяжними (угорська назва – *esküdtek*, лат. – *jurati cives*) у раді (лат. – *senatus*)⁴. За винятком окремих випадків містяни були відповідальними тільки перед такими судами. Апеляцію на рішення міських судів можливо було подавати до короля, котрий зазвичай такі подання спрямовував до державного судді.

Поміщики з отриманням імунітету мали всю повноту прав на здійснення суддівства над підлеглим їм людом. Світські та церковні поміщики спочатку це право отримали від короля як ексклюзивне, спеціальне право, а згодом це стало звичайною практикою.

Таким чином, утворився поміщицький суд, так званий панський суд, (угорська назва – *úriszék*), який правом винесення смертного вироку (*jus gladii*) міг володіти тільки за умови отримання цього права як окремої королівської привілеї.

Поряд з вищеописаною структурою вже з часів урядування Святого Іштвана відбувався процес поступового формування відокремленої церковної судової організації. До них належали справи, пов'язані з питаннями релігії та моралі, а також окремими кримінальними діями. Однак у часи раннього феодального права звертали увагу на те, щоб церков не змогла отримати повноваження для вирішення по суті майнових спорів. Так, наприклад, питання, пов'язані з церковною десятиною (власне, питання церковного податку), розглядалися світськими судами. Винятком були тільки спори з цього питання між самими церковними структурами⁵. У часи розвинутого феодалізму церковні суди іменували святыми судами (угорська назва – *szentszékek*, лат. – *sacra sedes*). Такими були суд єпископа, а часом – суд кардинала. Вищою ж інстанцією в цій системі була римська курія, тобто Римський Святий Престол. Незначні справи розглядалися судами протоієреїв.

Одне із найбільш важливих питань церковного судочинства полягало у проблемі компетенції щодо справ, пов'язаних з церковною нерухомістю. Звісно, позиції держави і церкви у цьому питанні суттєво відрізнялися. Ця проблема була вирішена в укладеній у 1233 р. бергсаській (сучасна українська назва – Берегово) угоді, в якій при поважному ставленні до інтересів церкви спірні питання щодо церковної нерухомості все ж були віднесені до компетенції короля. Вказаний принцип був підтверджений 62-м законом 1498 року⁶.

Охарактеризована вище система на подальших стадіях феодалізму перетерпіла певні зміни, але в цілому зберегла свої основні структури. Так, упродовж XIV–XV ст. ст. при розгляді певних справ знов повертаються до інституту «спеціальної присутності короля» (лат. – *speacialis presentia regia*) у формі суду особистого присутності короля (лат. – *personalis praesentia regia*). В ці часи суди, які були пов'язані з королівським двором, тобто були центральними судами, у різні часи очолювали: надор, державний суддя та канцлер, яких зазвичай називали великими суддями, оскільки вони як судді, що заміщали короля, мали компетенцію розглядати будь-які справи.

Звичайною ділянкою здійснення комітатського (комітат, угорська назва – *vármegye*, або *megye* – і зараз головна регіональна одиниця адміністративно-територіального поділу Угорщини) самоврядного судочинства, що набувало все більшого значення, стали вже згадані вище комітатські суди (*sedes judiciaria*), яких скорочено зазвичай називали седрія (*sedria*). Цей орган за головуванням жупана (угорська назва – *főispán*, лат. – *comes* – призначена королем головна посадова особа комітату) при участі присяжних засідателів (лат. – *jurati assessores*) та обраних з числа високопоставлених чиновників і найбільш заможних дворян здійснював

судочинство над дворянами і не дворянами комітату. Починаючи з XV ст. за рішеннями цих судів відкрилася можливість подання апеляцій до Курії, тобто до вищого, загальнодержавного рівня суду.

Панський суд, зокрема повноваження поміщиків здійснювати судочинство за будь-якими справами над своїми кріпосними та фаміліаріями (фаміліарій – сформульована протягом XIII ст. угорська форма васальської залежності, що суттєво різнилася від її західноєвропейського аналогу) протягом XIV ст. став загальноприйнятним правовим інститутом. Але судочинство за «публічні злочиння», які могли каратися смертним вироком (наприклад, вбивство, розбій, гвалтування) належали до компетенції седрії. Але при цьому окремі найбільш впливові поміщики могли отримати від короля «право меча», тобто право на винесення смертного вироку та здійснення страти засудженого. Певним елементом дотримання засад правосуддя вважалася у ті часи обов'язковість присутності при здійсненні панським судом суддівства у якості «упевненої довіри» (*testimonum legale*) когось із числа солгабіро (лат. *servientes* – посадова особа комітатської адміністрації, наділена також і певними суддівськими повноваженнями) та присяжних, які доповідали на седрії про таке суддівство⁷.

1526 р. вважається одним із найважливіших переломних моментів в історії Угорщини, коли угорські війська біля містечка Мохач зазнали нищівної поразки від турків, одним з наслідків чого стало оволодіння Габсбургами угорською короною. Тому між 1526 р. і 1918 р. королі Угорщини були вихідцями з габсбурзької династії, а Угорщина стала складовою великого європейського державного утворення. Хоча в державі Габсбургів Угорщина була наділена широкими автономними правами, але найбільш важливі рішення вже приймалися не в Буді, а у Відні. Але названий факт мав тільки частковий вплив на структуру судової системи, та й то в основному на її вищих рівнях.

У період після Мохача найвищою судовою інстанцією була Королівська Курія, яка складалася з двох судів – Палати семи (*Tabula septemviralis*) та Королівської палати (*Tabula regia judiciaria*). Перша була наступником надорського суду, в якому під головуванням надора судочинство здійснювали три магнати (світські вельможі) та три прелати (високопосадові церковні ієрархи). У 1723 р. чисельність членів цього суду була збільшена до 21. Палата семи була апеляційною інстанцією, до її компетенції входив перегляд рішень, прийнятих Королівською палатою. Королівська палата складалася з 26 осіб, до її складу крім магнатів та прелатів обиралися також і представники дворянства. Вона діяла як апеляційний суд, розглядаючи апеляції на рішення, прийняті нижчими судами, при тому, що як суд першої інстанції, розглядала справи про державну зраду, образу короля, а також розглядала позови, які вимагали подання доказів права власності на нерухоме майно, якщо це право ґрунтувалося на давніх актах.

Вже згаданою вище судовою реформою 1723 р. в містах Надьсомбат, Еперьеш (сучасні назви Трнава та Пряшів – Словаччина), Кьосег, Дебрецен були створені чотири окружні палати (угорська назва – *kerületi tábla*). Для територій сучасного Закарпаття найбільш значимою була Еперьешська палата. Ці палати були судами першої інстанції, які приймали рішення здебільшого з майнових питань (наприклад, заборгованість, спадщина тощо).

Продовжували свою діяльність також і комітатські дворянські суди (седрії). З XVII ст. окремі палати цього суду здійснювали судочинство у кримінальних та цивільних справах. У цьому столітті в комітатах сформувалися суд солгабіро (угорська назва – *szolgabírói szék*, лат. – *forum pedaneum*) як суд першої інстанції. Стосовно діяльності панського суду, то слід зазначити, що до XVII ст. у його роботі поряд з дворянами мали можливість брати участь і засідателі з числа кріпосних – пізніше це вже було неможливим. Особливо проблематичним видається те, що аж до 1836 р. у рамках судочинства панського суду поміщик брав участь у вирішенні справ, у яких сам був стороною! У межах володінь поміщика (маєтку) найнижчими судовими інстанціями були суди прикажчика та сільського голови (угорська назва – *biró*). Але вони, звісно, мали повноваження для розгляду тільки малозначущих справ. Так, наприклад, сільський голова мав право призначити грошовий штраф на суму не більше ніж один форинт⁸.

Історія судочинства феодального періоду, яка ґрунтувалася на станових засадах, була би не повною без наведення переліку тих сфер, спільнот і територій, для яких були утворені суди зі спеціальним режимом. У феодальній Угорщині власними судовими організаціями володіли наступні привілейовані національні та територіальні спільноти зі спеціальним статусом: куни, яси та спіські німці, а також наділені значними автономними правами Хорватія, Славонія, Далмація й Трансільванія. Судова автономія цих спільнот і регіонів базувалася на окремих королівських привілеях⁹.

Судова влада буржуазних часів

Буржуазна ера в Угорщині сформувалася не одночасно, а являла собою низку різноманітних подій, які, з одного боку, були пов'язані з практичними модернізаційними намірами австрійців, а з другого, – з реформаторськими устремліннями угорських державних зборів. Адже починаючи з 1830-х рр. для діяльності останніх стала характерною присутність дуже активного ліберального дворянства, яке мало намір за західноєвропейськими зразками зреформувати діяльність держави, але таким чином, щоб при цьому були збережені національні традиції. Кульмінаційним моментом цього періоду була буржуазна революція і боротьба за незалежність 1848–1849 рр., яка потерпіла поразку. Ідеї, думки і концепції цього періоду знову заявляють про себе після австрійсько-угорського примирення 1867 року. Адже провідні політики дуалістичного періоду тим чи іншим чином були пов'язані з ідейними засадами революції 1848 року.

Після 1526 р., коли на значний період часу угорський трон посіли правителі з династії Габсбургів, вплив політики віденського двору на угорську судову систему суттєво зріс. Габсбурги бажали якомога більш гли-

бокої інтеграції Угорського Королівства у свою середньоевропейську імперію, чому угорські стани у різні періоди з різною інтенсивністю противилися.

Австрійський вплив здійснювався найбільш безпосередньо у період так званого неоабсолютизму. Цим виразом зазвичай характеризують період між 1849 та 1859 роками. Тоді на чолі угорської судової ієрархії перебував віденський Найвищий Суд (Oberster Gerichtshof), який мав компетенції й повноваження на всю територію австрійської імперії. В Угорщині цей суд замінив Палату семи. Під цим вищим рівнем було створено ще п'ять окружних головних судів, територіальна компетенція яких відповідала утвореним на той час адміністративним округам із центрами у містах Пешт, Шопрон, Пожонь (сучасна назва – Братислава), Дебрецен і Епереш. Крім цього, отримали по головному суду Трансільванія (Себен), Хорватія (Загреб) та Сербська Воєводина (Темешвар). В цій ієрархії під головними судами знаходилися комітатські суди, а під ними – районні суди. Останні стали наступниками суду солгабіро, однак являли собою перший, нижчий рівень судової системи¹⁰.

Утім, подальший австрійсько-угорський компроміс 1867 р. докорінно змінив судову систему.

Переклад: Михайло Товт.

¹ Ця подія тим значніша, оскільки вона означала цілковиту юридичну незалежність від германсько-римського імператора, який вважався головним у цьому регіоні.

² Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: Magyar állam és jogtörténet. Tankönyvkiadó. – Budapest, 1990. – 70. о. // Чізмадія Андор. Історія держави і права Угорщини / Андор Чізмадія, Кальман Ковач, Ласло Асталош.

³ Там само. – С. 71.

⁴ Там само. – С. 72.

⁵ Там само. – С. 72.

⁶ Stipta, István. Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918. Nica, Košice, 2004. – 82. о.

⁷ Там само. – С. 135–136.

⁸ Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László. – С. 203–205.

⁹ Stipta, István. – С. 84–85.

¹⁰ Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Osiris. – Budapest, 1996. – 353. о. // Мезей Барна (ред.) Історія угорського конституціоналізму. Опіс. – Будапешт, 1996. – С. 353.

Резюме

Холас І. Розвиток угорської судової системи в Закарпатті від початку угорської державності до 1867 року.

У статті розглянуті основні етапи становлення судочинства в Угорщині з часів заснування державності на початку XI століття до австрійсько-угорського примирення в 1867 році. Висвітлені головні принципи та механізми здійснення правосуддя, особливості формування суддівських установ, як основоположних державних інститутів та елементів самоврядування окремих станів, етнічних спільнот та регіонів в межах Угорського Королівства. Звертається увага на особливості здійснення правосуддя в тих регіонах, які складають територію сучасної Закарпатської області.

Ключові слова: судочинства в Угорщині, принципи та механізми здійснення правосуддя, формування суддівських установ.

Резюме

Холас ІІ. Развитие венгерской судебной системы в Закарпатье от начала венгерской государственности до 1876 года.

В статье рассмотрены основные этапы становления судопроизводства в Венгрии со времён основания государственности в начале XI века, до австро-венгерского примирения в 1867 году. Освещены главные принципы и механизмы осуществления правосудия, особенности формирования судебных учреждений, как основополагающих государственных институтов, а также как элементов самоуправления отдельных сословий, этнических общностей и регионов в пределах Венгерского Королевства. Обращается внимание на особенности осуществления правосудия в тех регионах, которые составляют территорию современной Закарпатской области.

Ключевые слова: судопроизводства в Венгрии, принципы и механизмы осуществления правосудия, формирования судебных учреждений.

Summary

Halasz I. Development of the Hungarian judicial system in Transcarpathia from the Hungarian statehood beginnings to 1867.

The paper deals with the main periods of development of the judicial system in the Transcarpathia from the Hungarian statehood beginnings in XI. century to the Austro-Hungarian Compromise in 1867. The study highlights the main principles and the mechanism of the functioning of the old Hungarian judiciary. The article addresses connected to the creation of the peculiarities of the judicial institutions, which were the basic state institutions. These institutions served as the basic elements of the self-government of the feudal society and different ethnical communities and regions inside the too. The article focuses on the territories, which are currently the part of Transcarpathia region.

Key words: judicial system from the Hungarian, principles and the mechanism of the functioning judiciary, the creation of the peculiarities of the judicial institutions.

Отримано 1.10.2014